

Metni Ne Yapmalıyız?

Mehmet AYDIN

1. Edebiyat Öğretmek

İster dost, ister düşman söyledi sayın, Türkçe ve edebiyat derslerini bir türlü yavanlıktan kurtaramıyor ve sevdiremiyoruz. Aslında hayıflanmamız gereken dersleri değil, dili ve edebiyatı sevdirememek. Elbette tek tek iyi örnekler de daha kötü örnekler de yok değil. Ne yalan söyleyeyim ben de dili ve edebiyatı, dört yıllık lisans düzeyindeki eğitim-öğretimimi tamamladıktan sonra daha çok sevmeye başladım. Mehmet Kaplan dışında kimseden, edebiyatla estetik ilişkisi bağlamında hiçbir şey duymadım desem yeridir. Edebiyat estetik ilişkisinin vurgulanmasının çok mu önemli olduğu sorulabilir. Edebiyatın estetik boyutuna vurgu yapmayan bir edebiyat öğretimi düşünülemez.

Birkaç kere edebiyat üzerine yazdım ve her defasında başka kelimelerle birbirine yakın şeyler söyledim.¹ Artık edebiyatçıdan çok Türkçeciyim ve elbette her zaman dilciyim, ama yine kanamasın diye aynı ortak yaraya parmak basacağım.

Öte yandan Türkçe eğitimi ile edebiyat eğitimi konusundaki yenilikleri görmemek mümkün değil. Bu alanlardaki yeni yaklaşım, etkinliklere dayanıyor ve kazanımlar, hedeflerin yerini alıyor. Ancak etkinliklerin çoğu deyim yerindeyse mekanik nitelikte. Mekanik nitelik taşıyan etkinliklerin iki alana da istendiği ölçüde katkısı yok.

Öteden beri edebiyat ve Türkçe ders kitaplarına metin seçimi konusunda sorunlar var. Aslında iyi metin kıtlığı yok. Söz konusu olan bolluk içinde kıtlık. Böyle bir durum varmış gibi ders kitabı yazarlarının bir kısmı metin oluşturmaya yelteniyor ve ortaya başarısız örnekler çıkıyor. Ders kitaplarına metin seçimi konusunda belli ölçütler geliştirilmiş ama yürürlükteki kitapların tamamının bu

1 “Edebiyattan Geçebilen Bir Toplum”, *Varlık* dergisi, S. 1153, (Ekim 2003), s. 55-60; “Edebiyatın Dili Üzerine”, *Millî Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 34, S. 169, (Kış-2006), s. 184-191. yayim.meb.gov.tr/dergiler/169/aydin.pdf.

ölçütlere uygun hazırlanabildiğini söylemek güç. Geliştirilen ölçütler arasında ‘değerler’in önemli bir ağırlığı var. Metinlik ölçütler arasında değerler de olsun, estetik kaygılar da olsun. Değerlerin metin içi değil metin dışı unsurlar olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekir.

Kitaplarda metinle ilgili kavramlar bazen doğru kullanılmıyor. Söz gelimi metinle ‘bağlam’ aynı çerçevede yanlış bir biçimde kullanılıyor. Metinle ilgili başka sorunlar da var.

2. Metni Kendi Kelimeleriyle Yazmak

‘Bir metni kendi kelimeleriyle (yeniden) yazmak’ müfredat dolayısıyla bizim ders kitaplarımızda çok sık rastlanan bir ifade. Programlar, önemli metindir ama kutsal metinler değildir, bunun için de değişirler, değişmelidirler. Bu tür programların çok sık değişmesi de sorundur, hiç değişmemesi de sorundur.

Kelimeler dilde var olur. Her insan tek dili edinir veya kendi bilinçli çabalarıyla öğrenir. Voloşinov²’a göre her dilin konuşurları, kendi dillerinin oluşumuna bilinçli olarak katılırlar. Bu, insanın, dildeki kelimeleri şair Hilmi Yavuz’un pek sevdiği ve çok kullandığı söyleyişle ‘temellük’ ettiği anlamına mı gelir? Hangi dil eri, eğitim-öğretim eri bu soruya kolayca ‘evet’ diyebilir.

İnsan ne dili ne de dildeki kelimeleri büsbütün temellük edebilir. Dil bilimce insanın temellük edebildiği ancak ve ancak sözdür.

Kimsenin kelimesi yoktur, hepimizin kelimeleri vardır. Yine bu çerçevede Voloşinov dildeki kelimelerin, kullanılmış dolayısıyla kirlenmiş olduğunu vurgular. Biz dili bir araç olarak kullanırken başkalarının da bizim kullandığımız aracı değişik biçimlerde kullandığını aklımızdan çıkarmıyoruz. Yeryüzünde de dilde de başkalarının izinden gidiyoruz.

Şimdi bu yazıyı yazan bilinçli bir özne olarak ben kendi kelimelerimi mi kullanıyorum, dilin, dilimin söz varlığının kelimelerini mi? Hiç şüphesiz ben dilimin söz varlığının, daha kestirme bir anlatımla kendi dilimin kelimelerini kullanıyorum.

Dil bilimcilerin bu çerçevede geliştirdikleri bir kavram çifti var. Bunlar *seçme ve birleştirme*. Biz ‘bir metni kendi kelimeleriyle yeni yazmak’ derken *seçme ve birleştirme* işlemini mi kastediyoruz? Bu *seçme ve birleştirme* işlemi basitleştirilerek anlatılamaz mı? Biz kendi kelimelerimizle metin yazacaksa metinler okumaya ihtiyacımız olduğu söylenemez.

2 Voloşinov, *Marxizm ve Dil Felsefesi*, İngilizceden çev.: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

Öğrencilerimizi iyi metinler yoluyla tüketici okurluk düzeyinden üretici okurluk düzeyine yükseltmeyi hedefliyoruz. Üretici okurluğu işlevsel okurluk olarak anlamak mümkün.

3. Metni Duyumsamak

Bir metni *özümsemekten* (bu s’li türev bana *özümlemekten* daha sevimli geliyor.) söz edebiliriz. *Özümlemek*, *özümsemek*, *içselleştirmek* ve *duyumsamak* yeni kelimeler. Ben bunları en eskiden en yeniye sıraladım. TDK *Türkçe Sözlük*’te *özümsemek* fiiline haksızlık edildiğini düşünüyorum. Bunlardan *özümlemek* ve *özümsemek* birbiriyle ilişkilendirilerek anlamlandırılmıştır.

Özümlemek (-i) biy. Canlı varlıklar dışarıdan aldıkları besinleri, değişikliğe uğratarak yeni bir birleşimle, organizmanın gereksinme duyduğu maddeler durumuna getirmek, temsil etmek. 2. mec. Edinilmiş olan bilgileri bireyin öz malı durumuna getirmek: “Topraklar üzerinde gelmiş geçmiş eski insancıl kalıtını özümlemişti.” N. Cumalı.

Özümsemek (-i) Özümlemek.

Sözlükte *özümlemek* fiiliyle ilgili duygusal bir temellük iması bile yok. Üstelik neredeyse *özümlemek* sözlükteki ikinci anlamını *özümsemek* fiiline devrederek ve biyoloji alanının kavramıyla sınırlanmıştır. *Özümsemek* fiilinde tıpkı *duyumsamakta* olduğu gibi bir duygusal temellükten söz edilebilir.

Bunlardan *duyumsamak* fiiline Celâl Üster’in Borges³ çevirilerinde rastladım. Bu fiilin edebiyat metinleri bağlamında estetik bir okumanın sonucunu çok iyi yansıttığını düşünüyorum. Bu fiil TDK *Türkçe Sözlük*’te çok kısa “Duyular aracılığıyla bir şeyi algılamak” şeklinde tanımlanmış ve örneklenmemiştir. *Duyumsamak* fiili için Celâl Üster’in Borges çevirisinde iyi örnekler vardır.

Bu fiillere Akşit Göktürk’ün *Okuma Uğraşı*’nda kullandığı *alımlamak* fiilini de eklemek gerekir.⁴ Bu fiil Akşit Göktürk’e rağmen pek yaygınlaşamamıştır. Akşit Göktürk edebiyat *metinlerinin alımlanması* bağlamında Roman Ingarden’e dayanan *alımlama estetiğinden* de çok sık söz etmiştir. Elbette metinle ilgili başka kavramlar ve fiiller de var.

alımlamak (-i) 1. Alıntı yapmak 2. Alıntı yapmak “Halk sanatçısı olduğuna inandığım bu aktörden alımladığımı özetlemeye çalışacağım.” Selim İleri.

3 Jorge Luis Borges, *Yedi Gece*, çev.: Celâl Üster, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

4 Bunun için Akşit Göktürk’ün *Okuma Uğraşı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002 ve *Sözün Ötesi Yazılar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989’a bakılabilir.

Alımlamak fiiliyle ilgili Akşit Göktürk'ten başka örnekler bulunabilir. *Güncel Türkçe Türkçe Sözlük*'teki Selim İleri'den yapılan alıntının *alımlamak* fiilini iyi örneklediğini düşünüyorum. Metinle ilgili *açıklamak*, *açmak*, *çözümlemek* (*tahlil etmek*), *değerlendirmek*, *eleştirmek*, *şerh etmek*, *tenkit etmek*, *yorumlamak* gibi başka fiiller de var.

4. Metindeki Estetik Ögeler

Edebiyat metnlerinin estetik olarak algılanmasını, yani temellükünü hangi fiille anlatmalıyız?

Bunun için *temellük*, *içselleştirmek*, *özümlemek*, *özümsemek* ve *duyumsamak* kullanılabilir. Ben bunların hepsini zaman zaman kullandım. Ama bana şimdi *duyumsamak* fiili estetik algıyı daha iyi karşılayabilir gibi görünüyor. Bunun Borges çevirileriyle ilgisi olmadığını söyleyemem.

Artık *özümlemek* fiili edebiyat metnlerinin algılanması karşılığında kullanılamaz. Bu fiilin anlamında yeni türetmeler dolayısıyla bir daralma olduğu söylenebilir.

*“Edebiyat anlatımsa, edebiyat sözcüklerden oluşur ve dil de estetik bir olaydır. Dilin estetik olduğu anlayışı bizim için kabul edilmesi güç bir şeydir. Croce'nin öğretisini hemen hiç kimse açıkça savunmaz, ama herkes her gün uygular.”*⁵

Borges genel olarak edebiyat metninin özel olarak da şiirin duyumsanabileceğini, ama ne öğrenilebileceğini ne de öğretilebileceğini çok sık vurgular.

“Derslerimde, tanımlanması gereksiz olaya dayanarak bunları anlatıyorum. Estetik olay aşk kadar, meyvenin suyu tadı kadar açık, dolaysız, tanımlanamaz bir şeydir. Şiiri bir kadının yakınlığını, bir dağı ya da bir koyu duyumsadığımız gibi duyumsarız. Şiiri dolaysızca duyumsuyorsak, o zaman onu niçin duygularımızın gücüne asla erişemeyecek başka sözcüklerle sulandırırım.

*Şiiri duyumsayamayan insanlar vardır, bunlar kendilerini daha çok şiiri öğretmeye adanmışlardır. Bense şiirin duyumsanmasına inanıyorum, öğretilmesine inanmıyorum. Okulda belirli metinlerin nasıl sevilleceğini öğretmedim; öğrencilerime hep edebiyatın nasıl sevilleceğini, edebiyatın nasıl bir mutluluk biçimi olarak görüleceğini öğrettim.”*⁶

Borges'in adını duymuş, kitaplarını görmüş ama onu hiç okumamıştım. Onu bir kez okumaya başlayınca neler kaçırdığımı üzülerek duyumsadım. Bir, iki, üç derken kısa sürede Türkçedeki Borges çevirilerinden oluşan bir bölümcüğüm oluştu.

5 Borges, *age.*, s. 82.

6 *age.*, s. 87.

Borges *Yedi Gece*'de, beşinci gece şiir üzerinde duruyor. Ben şiir üzerine biraz mesleğim ve ilgim gereği birçok yazı okudum, ama Borges'in yazısı şiir üzerine kotarılmış en ilgi çekici ve etkileyici yazılardan biri. Borges her ne kadar duyumsamayı öncelese, öğretmeyi hedeflemese de şiirle ilgili bazı dikkat ve vurguları epey öğretici. Bunların ikisini paylaşmadan yapamayacağım:

“*Carducci'nin ünlü dizesine bakalım: 'Kırların yeşil sessizliği'. Bu dizede bir yanlışla düşülmüş. Carducci sıfatı yanlış yere koymuş aslında 'Yeşil kırların sessizliği' diye yazsaymış daha doğru olurmuş diye düşünebiliriz. Carducci 'Yeşil kırların sessizliği'ni akıllıca bir söz ustalığıyla değiştirmiş, kırların yeşil sessizliğinden söz etmiştir. Bunu nasıl algıyorsunuz? Aynı anda birkaç şey birden duyumsarsanız. (Şey sözcüğü biraz fazla genel.) Kırları, kırların enginliğini, yeşilliği ve sessizliği duyumsarsanız. Sessizliği karşılayan bir sözcüğün olması, estetik bir yaratımdır. Sessizlik hep insanlardan söz edilirken kullanılmıştır. Bu sözcüğü, hiçbir sesin duyulmadığı bir kır ortamı için kullanmak o dönemde kuşkusuz yüreklilik isteyen bir estetik girişimdir. Carducci 'Kırların yeşil sessizliği' derken, aslında dolaysız gerçekliğe, 'Yeşil kırların sessizliği' demiş kadar yakın ve uzak bir söz söylemektedir.”⁷*

“Kırların yeşil sessizliği” için dil bilimciler alışılmamış bağdaştırma, edebiyat bilimciler de *sapma* diyebilir. Bunların öğretici olmadıklarını söylemek mümkün değildir ama kuru olmadıkları da söylenemez. Şiiri öğretmeye kalkmak akıl dışını, akılla açıklama girişimidir. Şiir öncelikle gönle ve duyulara seslenir. *Sessizliğin yeşilliğinin, kırların yeşilliğinden* daha çok anlam imkânı sunduğunu söylüyor Borges.

Borges'in öbür örneği Vergilius'un mısrasıyla ilgili:

“Sözdizimi kurallarını bozarak gerçekleştirilen bir başka söz sanatı örneği de Vergilius'un o benzersiz dizesi: *'Ibant obscuri sola sub nocte per umbram'*, yani *'Yapayalnız gecenin altında gölgeler arasında kapkara yürüyorlardı.'* İsterseniz dizeyi kapatan *per umbram* 'ı bir yana bırakalım, *'[Aenas ve Sibylla] yapayalnız gecenin altında kapkara yürüyorlardı'* diye alalım. (Yapayalnız Latince daha vurgulu, çünkü *sub*'dan önce geliyor.) Vergilius'un sözcüklerin yerlerini değiştirdiği düşünebiliriz; çünkü kurala uyulacak olsaydı *'Kapkara gecenin altında yapayalnız yürüyorlardı'* denmesi gerekirdi. Ama yine de, *Aenas ve Sibylla*'yı kafamızda yeniden canlandırırken; *'Yapayalnız gecenin altında kapkara yürüyorlardı'* demenin gözümüzün önüne gelen görüntüye, *'Kapkara gecenin altında yapayalnız yürüyorlardı'* demek kadar yakın olduğunu anlarız.”⁸

7 *age.*, s. 84.

8 *age.*, s. 85.

Şimdi eski ustalar belki burada bir *takdim tehir* meselesi olduğunu söylerlerdi. Vergilius'un mısrasını benzersiz yapan bu *takdim tehir* meselesidir. Buradaki *takdim tehir* meselesini vurgulamanın da şiiri duyumsatmaya yetmeyeceğini bilmek gerek.

Duyumsama da, *öğrenme* de bir tür algılama olarak görülebilir. Yalnız *duyumsama* gönle, *öğrenme* akla dayalı bir algılama, bir temellüktür.

Biri çıkıp *duyumsamak*, *özümsemek*, *içselleştirmek* gibi nev-zuhur kelimelere hiç ihtiyacımız olmadığını bunların *sezmek* ve *hissetmek* fiilleriyle de pekâlâ anlatılabileceğini söyleyebilir. Hatta bu itirazın ardından Kubbealtı'nın *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ündeki yer alan Cemil Meriç'in sözünü kullanabilir: “*Her meçhule, her nevzuhura âşıkız.*” Böyle düşünenlerle uzun uzadıya konuşmaya gerek yoktur.

Edebiyat metinlerinin okunması bağlamında *duyumsamak*, *sezmekten* sonra gelir. *Sezmek* bir metni bütün olarak algılamak anlamına gelmez. *Sezmek* bir metnin kapısını aralamak anlamına gelir.

Borges şiirle ilgili beşinci gecenin konuşmasını adını şiirli bulduğu Angelus Silesius'un şiiriyle bitiriyor. “*Gülün nedeni yoktur, / gül çiçek açtığı için çiçek açar.*” Edebiyat metinlerini basit bir araç olarak gören ve onları kötüye kullanan anlayışı terk edip metne saygı göstermeliyiz ve bu metinleri öğretme çabasını da bir yana bırakmalıyız. Borges edebiyat metinlerinin öğretilmeyeceğini düşünüyor ve söylüyor. Bana kalırsa Borges hiç haksız sayılmaz.

5. Sonuç

Edebiyat öğretmeyi hedefliyorsak bu konuda Türkiye’de üretilen bilgiyi ve birikimi kullanmak gerekir. Fatma Erkman’ın *Edebiyat ve Kuramlar*’ı⁹ bu konu için gözden kaçırılmaması gereken bir kaynak. Mehmet Rifat’ın *Metnin Sesi* adlı eseri de bir metne, metin için ve metnin içinden bakmanın metnin çalışma sesinin duyulmasına ve duyurulmasına yarayacağını vurguluyor.¹⁰ Çeviriler de alana önemli katkılar sağlıyor. Bunlar arasında Tzvetan Todorov’un *Eleştirinin Eleştirisi*’ni¹¹ özellikle anmak gerekir. Elbette alana katkı sağlayabilecek başka telif eserler ve çeviriler de var.

Tüketici okuma ve *üretici (yaratıcı) okuma* gibi iki tür metin okumadan da söz edilebilir. Bunları ayırmak ve üretici okuma konusuna yoğunlaşmak gerek.

9 *Edebiyat ve Kuramlar*, İthaki Yayınları, İstanbul 2010.

10 *Metnin Sesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.

11 *Eleştirinin Eleştirisi*, çevirenler: Mehmet Rifat-Sema Rifat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Her Őeye rağmen metin konusunda ezberinden ŐaŐmayanlar ıkabilir. Metin konusunda Türk dili ve edebiyatı ve Türkçe eğitimi alanlarında hiçbir adım atılmadığını söylemek gibi bir niyetim yok. Bu konuda derinleŐmeye ihtiyaımız olmadığını da kimse söyleyemez. Velhasılı kelim Derrida'nın söylediği gibi 'metin'den gayri her Şey yalandır ve dünyanın gerçekliği metne dayanır.¹²

EK

Meraklısına Dizincik

aımlamak

açmak

algılamak

alımlamak

birleŐtirmek

zmlemek

değerlendirmek

duyumsamak

eleştirmek

hissetmek

içselleştirmek

zmlemek

zmselemek

seçmek

sezmek

Şerh etmek

tahlil etmek

temellük etmek

tenkit etmek

yorumlamak

12 Jacques Derrida benim de ilgimi çeken önemli bir yazar ve filozof. Derrida'dan Recep Alpyağıl'ın yaptığı ve kullandığı bir alıntı ilgimi çekti. Bu alıntı Alpyağıl'ın makalesinde "Menin dışında hiçbir Şey yoktur." Őeklindeydi. Ben onu yorumladım. bk. Recep Alpyağıl, "Derrida'nın 'İz'iyile Tanrı'ya Yol Bulunabilir mi?", *Doęu-Batı DüŐünce Dergisi*, sayı: 66, (Eylül, Ekim, Kasım 2013), s. 121. Ayrıca Jacques Derrida'dan *Gramatoloji* (ev. İsmet Birkan, BilgeSu Yayınları, Ankara 2010) evirisinde Alpyağıl'ın alıntısının izini sürmeye çalıŐtım ama pek iŐe yaramadı.